

RECENZE

Vít Hloušek a Lubomír Kopeček (eds.): *Demokracie.*

*Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé
a perspektivy demokracie*

Brno, 2003, 379 str.

Jan Kysela*

Jedním z klíčových pojmů moderní ústavnosti je pojem demokratického právního státu. Český ústavní dárce demokratickým právním státem prohlásil Českou republiku již v čl. 1, přičemž změnu jeho podstatných náležitostí současně zapověděl. Analyzovat předmětný pojem přesahuje možnosti právní vědy, jíž musí přijít na pomoc věda politická. V tuzemské literatuře ostatně texty *Klokočkovy*, *Blahožovy* či *Filipovy* ozřejmují, že nejde o jediný případ tohoto druhu.

Demokratický právní stát ale rozhodně není fenoménem obdobným prvočíslu, tj. fenoménem dále nestrukturovaným a nedělitelným. Ne každý demokratický stát totiž musí být státem právním a naopak. Zdánlivě banální konstatování, jež však bezpočtu studentů přinejmenším pražské právnické fakulty samozřejmě nepřipadá. Po přečtení recenzované knihy šestice literárně velmi plodných autorů ze dvou kateder brněnské Fakulty sociálních studií by povědomí o odlišné genezi demokracie a právního státu, resp. povědomí o mnohoznačnosti pojmu demokracie, jenž skrývá celou řadu teoretických a přitom vždy „demokratických“ přístupů, nemělo být výjimkou.

Hned v úvodu recenze poznamenávám, že se mi kniha kvůli výběru témat, přehlednosti i způsobu

zpracování jako učebnice velice líbí; několik málo dále uváděných připomínek na tom nic nemění. Sám totiž jako učitel politologie výklad o teoriích demokracie již po několik let traktuji obdobným způsobem, problematizujícím obsahové určení holého přihlášení se k „demokracii“. Autoři se navíc nevyhýbají objasňování celé řady souvisejících témat, díky čemuž se čtenář ve zhuštěné podobě seznamuje i s alternativami demokracie, uvažováním o svobodě apod.

Knihy sestává ze stručné předmluvy a šestnácti kapitol, v jejichž závěru je vždy uveden seznam použité literatury, nezdá se dosti rozsáhlý. Učebnicovému charakteru knihy odpovídá povytce deskriptivní a přehledný styl psaní. Vlastní komentáře a analýzy jsou patrnější při návaznosti textu na předchozí práce či výzkum jednotlivých autorů (např. kapitola o teoriích extremismu či část kapitoly o modelech konkurenční a konsensuální demokracie u nás). Polemický prvek je však přesto zastoupen díky pravidelnému vykreslení nejen příslušné teorie, ale též její kritiky.

První kapitola z pera editorů *Víta Hlouška* a *Lubomíra Kopečka* je nazvána „Fenomén demokracie“. Seznamují čtenáře s termínem i pojmem demokracie, a to především na základě *Lincolnovy* formule (vláda lidu,

* JUDr. Jan Kysela, Ph.D., Kancelář Senátu a Právnická fakulta UK

lidem, pro lid). Historický vývoj demokracie autoři ilustrují *Dahlovou* teorií demokratických transformací: první z nich znamená etablování demokracie v měřítku polis, druhá představuje rozšíření v podmínkách národního státu a třetí je výzvou pro reflexi poměrů v nadnárodních útvech. Druhá transformace s sebou přináší nahrazení výlučné formy přímé demokracie prvkem zastupitelství. V politickém myšlení minulosti i současnosti se setkáváme s mnoha normativně i empiricky orientovanými teoriemi demokracie; nám známá liberální demokracie je jen jednou z nich. Liberální demokracie se etablovala v 19. století, přičemž již na jeho konci se stala předmětem kritiky marxistické a elitistické. Vedle teorií odlišují autoři empirické typy demokracie, mezi něž řadí pluralismus a neokorporativismus, parlamentní a prezidentské demokracie a westminsterskou a konsensuální demokracii. Poměrně obsírně se věnují přímé demokracii, včetně její možné budoucnosti v podobě demokracie elektronické, na jejíž rizika upozorňují.

V krátké druhé kapitole „Platón, Aristotelés a jejich typy politických zřízení“ přibližuje *Ondřej Císař* *Platónovu* cyklickou teorii forem uspořádání vlády, jakož i šestici aristotelských forem vlády, rozlišovaných podle kritérií počtu vládnoucích a respektu k zákonu.

Následující pojednání věnoval *V. Hloušek* „Klasické liberální teorii demokracie“. Zakladatelskou osobností liberalismu je *J. Locke*, k němuž se v 18. století přiřazují *A. Smith*, *Ch. L. de Montesquieu*, *Federalisté* či *I. Kant*. Společný je jim důraz na přirozená práva a omezení moci státu. Poněkud specifické postavení má *E. Burke*, který ač je duchovním otcem konzervatismu, měl praktický vztah též k liberalismu. Více než předchozí myslitelé byl poznamenán skepsí ke schopnostem lidského rozumu, který doplňuje tradicí jako zažitými pravidly chování, jež není třeba rozumově přezkoumávat. V 19. století se liberalismus jednak sblíží s demokracií, jednak se v něm objevují nové sociální akcenty (pozitivní pojetí svobody). V téže době se objevují varování před absolutizací demokratického principu vlády většiny a před atomizací společnosti zbavené přirozených sociálních vazeb. Dědictví klasického liberalismu mezi dvěma světovými válkami autor spojuje s rakouskou národohospodářskou školou a později s *F. Hayekem*. Na klasický liberalismus navazuje libertarismus třeba *R. Nozicka*.

Čtvrtá kapitola, jejímž autorem je *O. Císař*, nese název „Občanský republikanismus a deliberativní demokracie“. Po jeho soudu má republikánská tradice dvě větve: jedna zdůrazňuje nezávislou hodnotu politické participace, druhá vládu práva a autonomii občanů na státní moci. S prvním typem republikanismu jsou spojeny zvláštní ctnosti, např. seberealizace politickou participací a preference veřejného života před soukromým. Politická činnost občanů je zárukou svobody obce. V novějším myšlení se vztahem svobody

a politické participace zabývají např. *J.-J. Rousseau*, *I. Berlin* (dva pojmy svobody) nebo *H. Arendtová*. S poněkud jinou optikou přistupují k témuž jevu debaty o komunitarismu (dobrý život versus etická neutralita státu) a deliberativní demokracii (ctnost veřejné komunikace).

Mimořádně zajímavá pátá kapitola *L. Kopečka* pojednává o sociálně politických podmínkách demokracie. Začíná *Rokkanovými* fázemi formování státu a národa v západní Evropě a pokračuje líčením *Lipsetovy* snahy o vysvětlení podmínek stability demokratických režimů, kde hrají rozhodující roli kritéria ekonomické rozvinutosti a legitimacy režimu jako nejlepšího možného. Do textu organicky zapadají relativně konkrétní podmínky demokracie *R. Dahla*, stejně jako identifikace pro demokracii optimálního typu občanské kultury v podobě typu participačního. Nakonec jsou zkoumány jednak *Huntingtonovy* vlny demokratizace, jednak konsolidace demokracií, jež může být založena na řadě kritérií (soutěživé volby a alternace u moci vesměs nedostačují).

L. Kopeček je autorem rovněž následující kapitoly, která se jmenuje „Elity a demokracie“. Po naznačení východisek moderních elitistických teorií v romantismu první poloviny a rodící se sociální psychologii sklonku 19. století je podán výklad klasiků teorie elit: *G. Moscy*, *V. Pareta* a *R. Michelse*. Po 2. světové válce se výzkum elit stává více empirickým, tj. deskriptivním namísto normativního příděchu předválečného, a vede ke sporům mezi elitisty (kontrola společnosti uzavřenou menšinou) a pluralisty (příliš heterogenní společnost vylučuje existenci jediné kontrolní skupiny).

Přirozeným pokračováním šesté kapitoly je opět *Kopečkova* kapitola sedmá, která je věnována *J. Schumpeterovi* jako teoretikovi nejen kapitalismu a jeho transformace, nýbrž také ryze procedurálního pojetí demokracie coby demokracie volební: konkurující si stranické elity soupeří o hlasy na trhu voličů.

Osmou kapitolu „Parlamentní a prezidentské demokracie“, sepsal *V. Hloušek*. Tyto formy vlády považuje za empiricky existující typy zastupitelské demokracie a líčí jejich hlavní znaky. Název kapitoly však překračuje rovněž nastíněním modelu poloprezidentského.

Společná kapitola obou editorů, „Konsensuální a konkurenční demokracie“, nás zčásti zavádí také do českých reálií. Autoři začínají nejdříve *Lijphartovým* vymezením konsociační demokracie jako stabilního typu demokratického uspořádání kulturně fragmentované společnosti. Stručně se zabývají vývojem evropských zemí tohoto typu (Belgie, Nizozemí, Švýcarsko, Rakousko), včetně uvolňování struktury sociálně-politických „pilířů“ a „táborů“ počínaje 60. lety 20. století. Od konsociační demokracie oddělují novější *Lijphartovu* bipartici konsensuální a westminsterské (majoritní) demokracie. V další části kapitoly pak autoři teoretické modely konfrontují s čes-

koslovenskou (První, Druhá a Třetí republika, éra komunismu) a českou realitou. Své zkoumání uzavírají konstatováním, že kulturní a sociální homogenita ČR by sice svědčila demokracii majoritní, takto jednoznačnému vyhranění však brání řada prvků ústavního systému.

Desátou kapitolu věnovali *Petr Fiala* a *Miroslav Mareš* pluralismu a neokorporativismu jako dvěma základním teoriím zájmových skupin. Po vymezení zájmových skupin a jejich funkcí (artikulace, agregace, selekce, politická integrace) se věnují oběma teoriím podrobněji. Pluralismus spojují se soutěží zájmů a přiřazují k němu jména jako *A. Bentley*, *D. Truman* či *R. Dahl*. Neokorporativismus, resp. liberální korporativismus, autoři odlišují od korporativismu jako organické teorie společnosti. Charakterizují jej jako monopol reprezentace omezeného počtu funkčně diferencovaných, hierarchicky organizovaných svazů, jež jsou uznávány státem a vzájemně nesoutěží.

Na téma organizace zájmů vhodně navazuje jednáctá kapitola „Polyarchie“, kterou napsal *M. Mareš*. *R. Dahl* za polyarchii považuje reálný stav západních demokracií, a to na rozdíl od demokratického ideálu. Demokratický proces přesahuje polyarchii v parametrech účinné participace a universálnosti lidu. Zajímavá je úvaha o vztahu demokracie a kapitalismu, shrnutá v heslu „antagonistická symbióza“.

Dvanáctá kapitola pojednává o totalitárních a autoritativních režimech; jejím autorem je *Stanislav Balík*. Politické režimy 2. poloviny 20. století je možné přiřadit buď k demokraciím, nebo k totalitním režimům, anebo k režimům autoritativním. O povahu totalitarismu se vedou spory: podle některých je imanentním rysem lidské existence, podle jiných je až výrazem moderní masové atomizované společnosti. Snad nejjobecnějšími znaky totalitarismu jsou rozšíření všepřonikající moci státu, ideologizace politiky a politizace všeho (*G. Sartori*). Pokud jde o autoritativní režimy, existuje celá řada jejich klasifikací (*E. Shils*, *S. Huntington*, *J. Linz*, *W. Merkel*), jímž je společné nepřátelství k politickému pluralismu. Autoritativní režimy nejsou ideologické, zakládají se spíše na určitých „mentalitách“. Zajímavé, byť možná sporné, je *Merkelovo* odlišení totalitní a autoritativní linie fašismu a komunismu.

Prostor mezi demokraciemi a autoritativními režimy vyplňují tzv. hybridní demokracie, o nichž píše *V. Hloušek* s *L. Kopečkem*. Jednou z ukázek hybridních demokracií jsou např. neliberální demokracie *F. Zakariů*, jež se sice vyznačují demokratickými mechanismy vládnutí (volby), avšak bez liberální praxe (respekt k základním právům, kontrola a omezení moci apod.). Jiní autoři píšou o defektních demokraciích, polo- a pseudodemokraciích či delegativních demokraciích (typicky v prezidentských režimech).

Ve čtrnácté kapitole nás *M. Mareš* seznamuje s teoriemi extremismu. Zatímco výše jsme se leccos dozvěděli o nedemokratických režimech, nyní jsme obezná-

meni s výzkumem antidemokratických sil uvnitř demokratických společností. Souhrnným zkoumáním antidemokratických jevů se zabývají právě teorie extremismu. Extremismus (eliminace pluralismu, absolutní nároky na poznání, dogmatismus, utopismus atd.) je opakem liberální demokracie, resp. demokratického ústavního státu; můžeme rozlišit řadu jeho variant podle různých kritérií – pravicový, levicový, etnický, ekologický, islámský fundamentalismus atd. Pro právníky má zvláštní význam německá koncepce bojovné demokracie, opřená o antiextremistický konsensus, jehož vyjádřením jsou slova „žádná bezpodmínečná svoboda nepřátelům svobody“.

Předposlední kapitola *L. Kopečka* nese název „Vize role liberální demokracie ve světě na přelomu 20. a 21. století“. Jde vlastně o výklad dvou rozporných teorií reagujících na konec bipolarismu ve světě, tzn. teorií *F. Fukuyamy* (lineární filosofie dějin) a *S. Huntingtona*.

Konečně v poslední kapitole se *O. Císař* zabývá teorií demokracie na úsvitu globálního věku. Dočteme se zde o různých možnostech demokratizace v nadnárodním měřítku. Někteří autoři uvažují o vytvoření globálních demokratických institucí, jiní o větší transparentnosti OSN, další navrhuji doplnit politické instituce aktivitami sociálních hnutí, pro jiné by bylo řešením otevření prostoru veřejných diskusí občanským iniciativám atd. Tyto úvahy mají výrazné axiologické konsekvence, neboť souvisejí mj. s universálností západních modelů vlády, lidských práv či pojetí občanství. V menším měřítku podobné rozpravy pozorujeme rovněž v Evropské unii. Otázka, zda má veřejná debata probíhat na národní, anebo na nadnárodní úrovni, souvisí s existencí či neexistencí evropského lidu.

Mám-li autorům a čtenářům posloužit diskusní připomínkou, týkala by se opodstatněnosti zařazení poměrně stručné kapitoly o prezidentských a parlamentních demokraciích. Zatímco v ostatních případech jde o teorie, typy a modely demokracie, zde se jedná o vybrané formy vlády, resp. o politické režimy; mění se tedy kritérium tematického ladění publikace. Patrné je to ostatně již ve vydělení empirických modelů demokracie v úvodní kapitole. Příhodnější by bylo zkoumat zastupitelskou a přímou demokracii bez ohledu na konkrétní formu vlády, což se ostatně děje jinde mj. v souvislosti s výkladem teorií participační či volební demokracie.

Do ranku drobných námětů či výhrad patří nesjednocené používání pojmů „vláda zákona“ a „vláda práva“, což rozhodně není totéž; kontextu by odpovídal druhý z pojmů. Po mém soudu není zcela přesné mluvit v souvislosti s německou Spolkovou radou o „poslancích“, neboť jde o zemské ministry do tohoto orgánu delegované svými vládami. Polemizovat by snad bylo možné o *Hlouškově* tezi, že *Hayek* zcela akceptoval demokracii jako proceduru – vzpomeňme jen specifického způsobu ustavování jeho zákonodárného shromáždění. Za zcela realitě odpovídající nepovažují

tvrzení, že v prezidentském systému nemá legislativní orgán žádný vliv na jmenování ministrů, neboť např. v USA (ale nejen tam) může Senát jejich jmenování vetovat. Ve výčtu charakteristik *Lijphartových* modelů byla dvojice ústava rigidní a flexibilní zaměněna za dvojici psaná a nepsaná, což je něco úplně jiného a jen zčásti odpovídajícího kontextu psaní o ústavním soudnictví. V téže souvislosti si nemyslím, že referendum jako takové je atributem konsensuální demokracie, právě naopak (rozhodnutí ano/ne bez vyjednávání mezi divergentními zájmy). Tlak na konsensus představuje referendum jen tehdy, je-li koncipováno k ratifikaci rozhodnutí parlamentu. Nejsm si také jist korektností úvah o korporativismu v podmínkách naci-

mu, měla-li by se nacistickým korporativismem mínit rasově čistá společnost, jejímiž součástmi jsou všichni příslušníci dané rasy. Pojem korporativismu zde totiž získává jiný význam než ten, který je spojen s rozdělením společnosti do profesních stavů. V kapitole o polyarchii je první vlna etablování polyarchií spojena s léty 1776–1930, přičemž se konstatuje, že začíná Francouzskou revolucí; správně se však jedná o americkou válku za nezávislost.

Details tohoto typu však nemohou nic změnit na mém přesvědčení, že recenzovaná kniha je jednou z nejzdařilejších tuzemských politologických publikací posledních let a z řady důvodů by neměla zůstat opomenuta právě právníky.